

УДК 141.113

DOI: 10.31548/hspedagog2019.04.116

ДОСВІД ІНШОГО У ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ПОГЛЯДУ Ж. П. САРТРА

ЛАУТА О.Д., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
E-mail: elena.lauta@gmail.com

ГЕЙКО С.М., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
E-mail: svetageiko@rambler.ru

Анотація. В статті розглядається бачення Ж.П. Сартром проблеми досвіду Іншого з позиції феноменології погляду. Досліджується статус Іншого, взаємозв'язки з Іншим, його присутність та вплив на світ речей. В даній статті під Іншим розуміється Інший суб'єкт або ж втілення Іншого як образу у речах та предметах нашого життя.

Ключові слова: досвід, феноменологія погляду, Інший, екзистенція, рефлексія, інтерпретація.

Актуальність. Створена М. Фуко філософська концепція репресивного погляду отримала подальший розвиток у феноменології погляду Ж.-П. Сартра, в якій досліджується стан людини, що опинилася під наглядом, – людини, за якою стежать.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема досвіду Іншого є предметом зацікавлення багатьох науковців, які розглядають означену сферу в контексті феноменології. Серед дослідницьких робіт, що описують спеціальні області даної проблематики, треба відзначити роботи Е. Гуссерля, Е. Левінаса, Б. Вальденфельса, Е. Гідденса, М. Мерло-Понті, В. Савчука.

Мета. Розглянути особливості формування Сартрівського концепту «погляд» в межах феноменології та екзистенціалізму.

Методи. Дослідження базується на критичному підході, а також на загальнофілософських принципах об'єктивності та історизму.

Результати. Ж. П. Сартр, який розробив оригінальний феноменологічний проект з екзистенціальним нахилом, у даному випадку є цікавим як фундатор феноменології погляду, що знову повертає нас до проблематики

інтерсуб'єктивності, але вже в дещо іншому аспекті.

Для феноменологічної філософії дескрипції досвіду «показують» орієнтованість на ті очевидності, що лежать в основі, тобто утворюють наш людський світ. Такі описи є «ноематичними дескрипціями», адже не просто «змальовують» зовнішній бік речей та предметів, а й «відкривають» їхній сенс як таких, що їх у певний специфічний спосіб можна переживати: «Досвід передусім означає подію, в якій виявляються «самі речі», про які відповідно йдеться» [1, с. 13]. Таке розуміння досвіду, що, у свою чергу, викликало переви-тлумачення самої феноменології, означає антропологізацію феноменології. Дійсно, феноменологія певною мірою може постати як антропологія, оскільки в описах перебігу досвіду водночас здійснюється й прояснення «того», кому досвідчується світ у його «як», і водночас наголошується на специфіці такого способу існування, який є відмінним від усіх інших (тваринних чи рослинних). Наголос на свідомості та дескрипціях актів цієї ж свідомості, на перший погляд, не передбачає людину. Лише тому феноменологія відкриває «неповноцінність» своїх описів й запитує вже власне про

© Лаута О.Д., Гейко С.М.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 10(4) 2019

досвід, що можна назвати «досвідом чужого», де ми віднаходимо, крім предметів та явищ, інших людей – Інших. Такий досвід феноменологія називає інтерсуб'єктивним досвідом

Сартр починає свої роздуми про Іншого з того, що якщо Іншим виступає об'єкт (з чого, власне, і починається його розгляд як Іншого), то його існування можна вважати тільки вірогідним. Об'єктність долається, проте, це відбувається рухом від первинної самотності, що притаманна трансцендентальній суб'єктивності, до істотного зв'язку, в якому Інший виявляється не за допомогою знання (сприйняття або інших, пізнавальних структур), а з самої наявності цього зв'язку як феномена повсякденності. Для ілюстрації даної проблеми Сартр пропонує таку картину: «Я у міському парку. Неподалік газон, уздовж нього стільці. Хтось проходить повз ці стільці. Я бачу цю людину, я сприймаю її водночас як об'єкт і як людину» [Молчанов 47, 368]. Отже, якщо Інший виступає тільки об'єктом, то істотним виявляється те, що жодне нове відношення не з'явилося б через нього між цими наявними речами мого універсуму, який певним чином є згрупованим і синтезованим з мого боку. Якщо Інший – людина, то речі мого універсуму організуються без відстаней навколо цього привілейованого об'єкту.

Іншими словами, відстань розгортається, починаючи з людини, якої я бачу, причому таким чином, що виникає відношення без частин, дане відразу, всередині якого розгортається нова просторовість, що вже не можна вважати моєю просторовістю. З'являється нова орієнтація, яка уникає мене. При чому, як пише Сартр: «Безперечно, це відношення без дистанції і без частин аж ніяк не є тим первісним відношенням іншого до мене самого, котре я шукаю: спочатку воно стосується лише людини і речей світу» [4, с. 369]. Крім того, це відношення зберігає чисту властивість ймовірності: передусім, імовірним є те, що цей об'єкт людина,

відтак, напевно, що вона тут одна, лише ймовірно, що вона бачить газон у той момент, коли я її помічаю, адже вона могла про щось задуматися чи взагалі раніше втратила зір. Проте вже тут, коли я вперше сприймаю людину, що йде по газону уздовж стільців, виникає відношення людини-об'єкту до об'єкту-газона (перше відношення до Іншого з позиції видимого світу), про що можна сказати, що це все-ж таки особливе відношення: воно дається відразу, цілком, оскільки знаходиться тут, в світі, як об'єкт, який я можу знати (тобто передбачається контекст, тло світу, який складається з об'єктів, проте самі ці об'єкти можуть бути різними), і відразу ж повністю вислизає від мене, оскільки виявляється, що видимий Інший є центром цього відношення, що відкривається.

Для Сартра тут передусім постає проблема того, що Я не може поставити себе в центр: «...дистанція між газон і людиною, через синтетичне виникнення цього первинного відношення, є запереченням дистанції, котру я визначив – як чистого типу зовнішню негацію між цими двома об'єктами. Воно з'являється як чиста дезінтеграція відношень, які я сприймаю між об'єктами мого універсуму» [4, с. 369].

Отже, вислизання означає втрату мною центру світу, це дезінтеграція відносин, яку я сприймаю між об'єктами мого універсуму. Такий дезінтегрований універсум відносин Сартр порівнює з своєрідним тлом речей, яке вислизає від мене (тобто спочатку саме я його розгортаю або – я володію ілюзією такого розгортання) і додається ним ззовні (Іншим). Всі ці роздуми дозволяють Сартру зробити такий висновок: «Отже, поява серед об'єктів мого універсуму якогось елемента дезінтеграції цього універсуму означає, що я викликаю появу якоїсь людини у моєму універсумі. Інший – це постійна втеча речей до тієї крайньої межі, котру я досягаю як об'єкт на певній відстані, і котрий мене уни-

кає, розгортаючи навколо себе свої власні відстані» [4 , с. 369].

Інший за Сартром – це той, хто здатний перегрупувати простір, помістивши і мене в нього разом зі статуєю, лавкою, деревом. При цьому я не можу передбачити, як ці предмети стосуються Іншого: вони групуються навколо нього по його власних законах, які, оскільки вони мені не зрозумілі, є відмінними від моїх (тобто, виявляється, що на справді немає ніякої трансцендентальної суб'єктивності і єдиної структури світу. Сам світ, виявляється, може бути моїм та Іншого, тобто дійсно чужим).

Проте далі Сартр підкреслює, що такий Інший все ще залишається для мене об'єктом (можна навіть додати – специфічним, адже і об'єкти бувають різні): це означає, що хоча універсум і дезінтегрувався, знайшов новий центр, це все це той універсум (з чим, між іншим, можна посперечатися). Тобто в даній ситуації ми є немов дві речі-об'єкти, що конституують світ. Інший – це насамперед об'єкт-порожнеча, спустошуюча дірка, що засмоктує мій світ. Можна проінтерпретувати це таким чином: «Більше того, маємо справу з типом часткової об'єктивності, досить близькою до тієї, яку Е. Гуссерль позначав словом «Відсутність», не зазначаючи, однак, що Інший визначає себе не як відсутність певної свідомості по відношенні до тіла, яке я бачу, а через відсутність світу, котрий я сприймаю в самому осерді цього світу. Стосовно цього інший є об'єктом світу, який дає можливість визначити себе через світ» [4, с. 371].

Отже, за Сартром я бачу Іншого, який є не лише об'єктом поруч з множиною об'єктів, за допомогою яких я організовую власний світ, але те, що він ще й людина, не перетворює його вже на суб'єкт, хоча те, що я помічаю, як Інший бачить ідентичний мені світ, а вірніше, я це лише припускаю, – наділяє його рівними поряд з моїми правами, здатністю схожим мені чином орга-

нізувати мир, що, як думає Сартр, і полягає його втеча від мене. На цій першій стадії розуміння Іншого його об'єктність переважає, оскільки він є невіддільним від нашого спільного з ним світу. На цьому першому щаблі я просто усвідомлюю, що цей світ населений не лише мною, що не тільки я є його господарем. Таке первинне розуміння Іншого Сартр позначає як втечу і відсутність звичайного, повсякденного світу для мене. Другий крок полягає в тому, що вірогідність того, що Інший здатний бачити, підтверджується, коли я сам опиняюся в полі його погляду. Інший як об'єкт перетворюється таким чином на Іншого в ролі суб'єкта, а Я (можна спробувати зробити висновок за Сартром) з себе дійсного (що бачить) перетворююся на себе можливо-го як вірогідного буття для погляду Іншого.

Обмін поглядами, з якого починається моє власне перебування під поглядом, як можна збагнути, є першим кроком рефлексії: я більше не припускаю, що Інший, тобто той, хто є певним привілейованим об'єктом в світі різноманітних об'єктів, – бачить, тепер я це знаю. Але це далеко не все. Я знаю також – відчувши на собі його погляд – що він теж вже не розглядає мене як об'єкт. Проте чому це відбувається?

Щоб відповісти на це питання, Сартр приходить до наступного визначення Іншого: «Інший – у принципі є той, хто на мене дивиться» [4 , с. 372]. У такому разі, говорить Сартр, Інший розуміється на основі розуміння сенсу його погляду. Отже, в чому полягає значення такого екзистенціалу як погляд?

По-перше, Погляд виявляється не лише в спрямованості на мене двох очних яблук, але і в шелесті гілок, в шумі кроків, що сліднують за тишею, в ледь відхиленій віконниці, в легкому русі фіранки. Це є вірогідний погляд: він приховує очі (і тоді, коли в нас вдивляється, і тоді, коли нам просто здається, що за нами спостерігають). По-

друге, погляд, з одного боку, знаходиться в мені без відстані, з іншого, навпаки тримає мене на відстані, тобто його безпосередня присутність по відношенню до мене розгортає дистанцію, яка віддаляє мене від нього.

Проблема при цьому полягає в тому, що ми не можемо одночасно осягати світ і сприймати погляд (хоча тут з Сартром знову можна посперечатися, адже погляд може нас занурити в себе, є різні погляди, погляд може і повернути нам світ, а не тільки його відібрати тому що своїм поглядом Інший демонструє себе в світі, а, отже, і сам світ як такий). Знаходиться під поглядом Іншого означає мати усвідомлення того, що є таким, що розглядається. Можна зробити припущення, що це і є перша форма свідомості, яка, таким чином, викликається Іншим або можливістю того, що я опинюся під поглядом Іншого. Інакше кажучи, свідомість спочатку і є можливістю опинитися, під поглядом Іншого, з чого виходить, що моє існування – це співіснування, що світ - це наш світ, плюральний світ.

Причому все це залишається можливим до того моменту, доки я дійсно не випробую погляд. Можна, проте, сказати, що саме під поглядом я з'являюся на світ і все моє життя – це очікування – із страхом або радістю – такого погляду, а свідомість – це той момент в моєму житті, коли під цим поглядом я відчуваю, яким чином моє існування перетворюється, видозмінюється, модифікується.

Тобто, виходить, що Я є для себе самого лише чистим відсиланням до Іншого. (Тут Сартр не враховує, що Інший певним чином апелює до мене, адже він чомусь на мене дивиться, виявляється, я йому, чомусь потрібен, якими б утилітарними і зловісними не були його цілі – синоніми його проблем; він просто не може жити без того, щоб не дивитися на мене). У такому разі Інший – як той, хто дезінтегрує мій світ і в той же час, як той, хто дивиться на мене, є умовою становлення мене

самого і світу, переструктурування мене в просторі. Проте тут Сартр не враховує того моменту, що я можу у момент виявлення свого буття під поглядом Іншого відповісти на цей погляд, побачити, таким чином, світ Іншого, а не просто його самого, того, хто дивиться на мене і тому через погляд Іншого доторкнутися до його світу.

У такому разі Інший не викрадає мої можливості, на чому наголошує Сартр, а навпаки, мені їх повертає (правда, особливим чином, оскільки ні моїми, ні тим більше можливостями Іншого я не можу володіти: тут виникають особливого роду відношення – швидкоплинне дотику без отримання щільності і влади, можливо. відносини неплатонівської любові і дружби, які ще належить описати. Тут можна полишити Сартра. Можна сказати, що він певним чином розчарує своїм концептом, адже подолавши об'єктність Іншого, він обмежився тим, що констатував мою власну об'єктність, перетворення в об'єкт мене самого як того, хто розглядається, перебуває під чужим поглядом.

Стан такого я-об'єкта – це передусім тривога та сором: «Одначе сором, який ми визначали на початку розділу, – це сором себе, визнання того, що я все ж є цим об'єктом, котрий Інший розглядає й осуджує» [4, с. 377]. Тому за Сартром страх, що я можу бути побачений наскрізь; отже, стати для кого об'єктом, – це і є те, що вкладається в певну формулу (можна сказати, що мова йде, скоріше, про трансцендентальну об'єктивність), тобто є абсолютно прозорим.

У даному випадку Сартр говорить, про факт присутності чужої свободи, яка є загрозою моїй. Іншим не є готове буття (оскільки він більше не презентує себе як звичайний об'єкт), він виникає у певному відношенні до мене, тобто в своєму погляді. І в цьому небезпека: невідомо на що він може перетворитися. І все ж таки виникає підозра, що Сартру якраз це і відомо: у

раба або пана. (Тут даються взнаки гегелівські мотиви). Йому здається, що чужий погляд, що оглядає його тіло, викрадає його у нього самого, або, навпаки, демонстрація свого тіла робить Іншого беззахисним, і цей Інший тим самим обернений в рабство.

Проте це – лише два полюси, між якими тільки і розгортається все різноманіття світу. Рабом я стаю тоді, коли осягаю Іншого як пана цього універсуму, коли в ньому вміщений весь світ на пана я перетворююся, коли розумію, що Інший дивиться на мене як на рятівника. Не випробувати відчуття раба або пана означає, як вже зазначалося, побачити в погляді Іншого його власний світ, в якому є і моє місце, тому що Інший дивиться на мене. Але це не привілейоване місце - це місце серед місць, це світ, в якому наші погляди як ставлять Інших під питання, так і затверджують буття Інших.

Висновки і перспективи. Таким чином, тут виникає цілий ряд допоміжних, а насправді, основоположних понять, які, проте, приводять нас скоріше до Е. Левінаса та М. Мерло-Понті. Такими поняттями виступають поняття: відкритої ідентичності і плюрального буття, система Я-Інший-світ, інтенція бажання, з якої починається ставлення до Іншого і яка, як можна зазначити, відображена в погляді: Інший дивиться на мене перш за все тому, що не може не дивитися, тому що бажає буття зі мною, тому що світ є плюральним, і в мені він шукає цьому підтвердження, тому що десь глибоко всередині йому самотньо і холодно в світі і тому, що він не може, як би йому цього не хотілося, злитися зі мною в єдність: погляд Іншого так і залишиться поглядом, світ так і залишиться світами і все-таки пов'язуюча його позірна єдність (перехрещення поглядів) забезпечить ще

одне вимірювання світу – вимірювання надії на сумісне буття.

Список використаних джерел

1. Вальденфельс Б. Топографія Чужого : студії до феноменології Чужого. Київ: ППС, 2004. 206 с.
2. Левинас Э. Время и Другой. Гуманизм другого человека. СПб.: Высшая религиозно-философская школа, 1998. 265 с.
3. Мерло-Понті М. Видиме й невидиме : з робочими нотатками. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. 265 с.
4. Молчанов В. И. Время и сознание. Критика феноменологической философии. М.: Высш. шк. 1998. 144 с.
5. Сартр Ж. П. Бытие и ничто : Опыт феноменологической онтологии. – М.: Республика, 2000. 638 с.

References

1. Waldenfels B. Topografiia Chuzhoho: studii do fenomenologii Chuzhoho [Topography of the Alien: phenomenology studies], Kyiv, PPS, 206.
2. Levinas E. Vremia y Druhoi. Humanizm druhoho cheloveka [Time and Other. Humanism of another person]. Vysshaya relegiozno-filosofskaya shkola, 265.
3. Merlo-Ponti M. Vydyme i nevydyme : z robochymy notatkamy [Visible and invisible: with working notes]. Vydavnychiy dim «KM Academiya», 265.
4. Molchanov V. Vremya i soznaniye. Kritika fenomenologicheskoy filosofii [Time and consciousness. Critique of phenomenological philosophy]. Vyssh.shk., 144.
5. Sartr Zh. Bytiye i nichto : opyt fenomenologicheskoy ontologii [Being and nothing : a phenomenological ontology experience]. Respublika, 638.

EXPERIENCE OTHER IN PHENOMENOLOGY OF THE VIEW OF J.SARTR
Lauta O.D, Geiko S.M.

Abstract. *The article deals with the vision of J. Sartr problems experiencing the Other from the phenomenology of view. It examines the status of the Other, its relationship with the Other, its presence and its impact on the world of things. In this article, the Other means the Other subject or the embodiment of the Other as an image in the things and objects of our lives. The philosophical conception of repressive look created by M. Foucault is investigated got further development in the phenomenology of look of J.-P. Sartr, the state of man that found one self under surveillance is investigated in that man after that watch. In the article the features of forming of J.-P. Sartr of concept are examined "look" within the limits of phenomenology and existentialism. It is analyzed, that J.-P. Sartr, that worked out an original phenomenological project with existential inclination, in given. It is been a case by interesting as a founder of phenomenology of look that again returns us to the range of problems of interpersonal activity, but I`m also in a different aspect.*

Key words: *experience, phenomenology of view, Other, existence, reflection, interpretation.*